

Zelfdoding: recht op, behulpzaam zijn bij, aanzetten tot

Over artikel 294 Sr, de Coöperatie Laatste Wil, zelfbeschikking en verantwoordelijkheid

Ton Vink

April 2021 besloot de Coöperatie Laatste Wil, samen met een aantal individuele mede-eisers (hierna: CLW) de Nederlandse staat voor de rechter te dagen. De rechtbank wordt “een oordeel gevraagd over de vraag of de overheid haar burgers een menselijk levenseinde in eigen regie mag onthouden.” Aldus de Inleiding van de dagvaarding (hierna: D.+paginanummer¹) onder ‘Kern van de zaak’.

Het wordt, zo lijkt het, langzaam een nieuwe trend om de staat te dagvaarden. Het grote voorbeeld is uiteraard de klimaat-zaak, aangespannen door de stichting Urgenda, met in 2015 een eerste vonnis, eindigend in 2019 met een bevestiging van dat vonnis door de Hoge Raad, inhoudende dat de staat inderdaad meer moet doen om de uitstoot van broeikasgassen in Nederland te verminderen. Daarnaast was er de meer clowneske zaak, aangespannen door Viruswaan-zin, om de staat te dwingen de maatregelen tegen de verspreiding van Covid-19 in te trekken. Meer recent is er nog de vraag aan de rechtbank om zich bezig te gaan houden met de samenstelling van het basispakket van de zorgverzekering. Reden: de anticonceptiepil kan momenteel slechts tot het achttiende jaar bij de zorgverzekeraar gedeclareerd worden. Tot het eenentwintigste jaar wordt de pil nog verrekend met het eigen risico, maar daarna betaalt de vrouw zelf, tenzij een aanvullende verzekering vergoedt. Het Bureau Clara Wichmann, een van de eisers in deze zaak, beschouwt dit als een aantasting van het zelfbeschikkingsrecht.

1 <https://www.rechtspraak.nl/SiteCollectionDocuments/rbdha-clw-vs-de-staat-der-nederlanden.pdf>

Dat zelfbeschikkingsrecht speelt ook een belangrijke rol in de zaak van de CLW tegen de staat, want, zo laat de dagvaarding weten, artikel 294 Sr dat hulp bij zelfdoding strafbaar stelt maakt “dit fundamentele zelfbeschikkingsrecht tot een schijnrecht.” En om die reden verzoeken eisers “aan deze misstand een einde te maken door voor recht te verklaren dat de Staat onrechtmatig handelt door het verbod op hulp bij zelfdoding en het verschaffen van middelen daartoe onverkort in stand te laten en te handhaven.”(D.6)

In deze bijdrage² ga ik nader in op het streven hulp bij zelfdoding niet langer strafbaar te stellen en die strafbaarstelling dus uit artikel 294 Sr te verwijderen (wat iets anders is dan het schrappen van artikel 294 Sr.). Ik bekijk, en weeg, daartoe eerst een aantal van de argumenten die door de CLW in de dagvaarding naar voren worden gebracht. Hoewel de dagvaarding een interessant overzicht geeft van de huidige stand van zaken op dit vlak, voldoen de aangevoerde argumenten mijns inziens niet. Daar komt bij dat de CLW door haar eigen optreden – van CLW-leden maar zeker ook van CLW-bestuursleden – deze rechtsgang zelf tot zinloosheid veroorzaakt. Dat alles betekent niet, zo licht ik vervolgens nog toe, dat daarom het verbod op hulp bij zelfdoding gehandhaafd moet blijven. Over een voorstel tot afschaffing c.q. aanpassing moet echter wel beter nagedacht worden.

Dagvaarding

De dagvaarding van de CLW is een uitgebreid stuk met voor ingewijden veel bekende informatie. Bijvoorbeeld wat betreft de huidige situatie in Nederland en de wet- en regelgeving, inclusief de handhaving van het verbod op hulp bij zelfdoding.

Daarnaast wordt de jurisprudentie rond het vrijwillige levenseinde besproken, vooral wat betreft ‘zelfeuthanasie’ (een zelfgekozen en zelfbezorgde goede dood onder eigen regie) maar ook waar het gaat om ‘artseneuthanasie’ (een zelfgekozen goede dood onder regie van de arts).

Die Nederlandse situatie wordt nadrukkelijk in een Europees juridische kader geplaatst, dat wil zeggen het kader dat geleverd wordt door het Europese Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM), vooral wat betreft art. 8 EVRM (‘privacy’) en daarnaast art. 2 EVRM (‘recht op leven’).

2 Met dank aan Govert den Hartogh voor zijn kritiek op een eerdere versie van deze bijdrage.

Ook hier komt bekende jurisprudentie voorbij, uitspraken in de zaken ‘Pretty’, ‘Haas’, ‘Gross’, ‘Koch’, ‘Nicklinson & Lamb’.³ Veel aandacht is er daarnaast voor de uitspraak van het Duitse Bundesverfassungsgericht van 26 februari 2020 en van het Oostenrijkse Verfassungsgerichtshof van 11 december 2020. Vooral van die laatste twee⁴ wordt door de CLW veel verwacht (hoewel het geen landen zijn die ik in dit kader zelf snel als voorbeeld zou nemen⁵).

Categoriaal en onverkort

56

Meteen aansluiting zoekend bij de Duitse en Oostenrijkse situatie stelt de CLW in de Inleiding van de dagvaarding onder meer:

In onderhavige zaak wensen Eisers c.s. een rechtelijk oordeel te verkrijgen dat bevestigt dat jegens diegenen die vrijwillig en weloverwogen willen beschikken over het eigen levenseinde onrechtmatig wordt gehandeld door het verbod op hulp bij zelfdoding onverkort te handhaven. Dit oordeel is nodig om de impasse te doorbreken en, net als in Duitsland en Oostenrijk, de wetgever aan te sporen de ontoelaatbare beperkingen op het recht op zelfbeschikking weg te nemen. (D.6)

Duitsland en Oostenrijk worden als lichtend voorbeeld gezien, want in die landen

hebben de hoogste constitutionele rechters zich over de materie uitgesproken en zij hebben – samengevat – bepaald dat het recht op zelfbeschikking over het eigen levenseinde prevaleert boven overige belangen

-
- 3 EHRM 29 juli, 2346/02, ECLI:CE:ECHR:2002:0429JUD000234602 (Pretty vs. Verenigd Koninkrijk).
EHRM 20 januari, 31322/07, ECLI:CE:ECHR:2011:0120JUD00313220 (Haas vs. Zwitserland).
EHRM 14 mei 2013, 67810/10, ECLI:CE:ECHR:2014:0930JUD006781010 (Gross vs. Zwitserland).
EHRM 19 juli 2012, 497/09, ECLI:CE:ECHR:2012:0719JUD000049709 (Koch vs. Duitsland).
EHRM 23 juni 2015, 2478/15 & 1787/15, ECLI:CE:ECHR:2015:0623DEC000247815 (Nicklinson & Lamb vs. Verenigd Koninkrijk).
 - 4 Duitsland: ECLI:DE:BVerfG:2020:rs20200226.2bvr234715; Oostenrijk: Verfassungsgerichtshof Österreich, VfGH, Az. G 139/2019, 11.12.2020.
 - 5 Opvallend genoeg is in Duitsland hulp bij zelfdoding nooit verboden, maar behalve een romantische naam – Freitod – is een verantwoorde praktijk nooit van de grond gekomen. Om die reden heb ik als consulent ook regelmatig Duitse cliënten begeleid.

en niet illusoir mag zijn, zeker ingeval sprake is van een categoriaal verbod, zoals ook in Nederland. Deze rechtsontwikkeling is van belang voor beoordeling van onderhavige zaak. (D.49)

De eisers vinden wat Duitsland betreft de uitspraak vooral van belang omdat dat land (aldus de dagvaarding) “een categoriaal verbod op levensbeëindiging op verzoek kent”. Wat Oostenrijk betreft is de uitspraak leerzaam omdat daar “de strafbepaling zelfdoding met hulp van een derde zonder uitzondering verbiedt”. (D.62)

Om te kunnen aansluiten bij, en argumentatieve steun te kunnen ontleen aan, de Duitse en Oostenrijkse uitspraken zoekt de CLW in de dagvaarding naar raakvlakken en overeenkomsten tussen de situatie in die beide landen en in Nederland. Binnen de dagvaarding neemt dat een belangrijke plaats in en het is dan ook opvallend dat het daar fout gaat.

Het is immers opvallend dat in dit verband door de CLW gesteld wordt dat er in Nederland sprake is van een “categoriaal verbod” op hulp bij zelfdoding. Dat wordt later nog eens herhaald waar de dagvaarding in verband met de Nederlandse situatie spreekt van “het categorale verbod op hulp bij zelfdoding” en uitgebreid beargumenteert dat “het onverkort handhaven van het bestaande verbod op hulp bij zelfdoding door de Staat onrechtmatig” is. (D.64)

Nu wil het geval dat artikel 294 in ons Wetboek van Strafrecht hulp bij zelfdoding inderdaad strafbaar stelt, maar wanneer hebben de eisers voor het laatst in het wetboek gekeken? Immers, art. 294 Sr kent al enkele jaren strafuitsluitingsgronden waarop door een arts onder inachtneming van omschreven zorgvuldigheidseisen aan iemand die tot zelfdoding wil overgaan, hulp mag worden verleend, i.c. dodelijke middelen mogen worden verschaft. Wat je daar verder ook van vindt, kan in het midden gelaten worden: maar het verbod geldt in Nederland dus *niet* onverkort en het is *evenmin* categoriaal. Deze onderbouwing van het standpunt van de CLW vervalt dus.

Europees verdrag

In de internationale jurisprudentie die de dagvaarding bespreekt is art. 8 EVRM prominent aanwezig en voor dat artikel is ook in de huidige rechtsgang een grote rol weggelegd. Het artikel moet uitkomst bieden omdat daarin, in het verlengde van bovenvermelde eerdere uitspraken van het Europese Hof, het ‘recht op privacy’ wordt gegarandeerd, waaronder ook gerekend moet worden iemands eigen

beslissing over wanneer en op welke wijze zijn leven moet eindigen. In deze jurisprudentie, aldus Govert den Hartogh

... heeft het EHRM niet alleen erkend dat art. 8 EVRM een recht op zelfdoding omvat, maar ook gesteld dat dit recht evenals alle andere rechten ‘concreet en effectief’ moet zijn, niet alleen maar ‘theoretisch en illusoir’. In beginsel houdt het recht op zelfdoding daarom in dat ook hulp geboden mag worden. Daaraan mogen alleen beperkingen gesteld worden als die een toelaatbaar doel dienen.⁶

De redenen die de staat zou kunnen aanvoeren voor dergelijke beperkingen zijn terug te vinden in het tweede lid van art. 8 én in de verplichtingen die voor de staat voortvloeien uit art. 2 EVRM en laten zich samenvatten als “de bescherming van de rechten en vrijheden van anderen” waarbij art. 2 EVRM in dat verband nog eens speciaal aandacht vraagt voor de positie van “kwetsbare personen”.⁷

Ondanks deze erkenning van een ‘recht op zelfdoding’ is het toch, nog los van het feit dat het Nederlandse verbod op hulp bij zelfdoding niet onverkort geldt en evenmin categoriaal is, waar het de inbreng van het EVRM betreft niet zo moeilijk om de uitkomst van de door de CLW begonnen rechtsgang – voor zover die al van de grond komt, laat staan tot bij het Europese Hof – te voorspellen. Die uitkomst zal drieledig zijn en luiden:

- (1) Dat om te beginnen art. 8 EVRM (recht op eerbiediging privéleven) inderdaad impliceert dat beslissingen omtrent het eigen levenseinde binnen de reikwijdte van dit artikel 8 EVRM vallen.
- (2) Waar, naast lid 2 van art. 8 EVRM, aan toegevoegd moet worden dat art. 2 EVRM (recht op leven) de overheid verplicht te voorkomen dat iemand tot zelfdoding overgaat, wanneer de beslissing daartoe niet vrijwillig en met volledige kennis van zaken is genomen. Ook de CLW-dagvaarding wijst (bijvoorbeeld D.61) op deze jurisprudentie:

6 G. den Hartogh in: Den Hartogh, G. & Cliteur, P. *Ethiek & Gezondheidsrecht. Preadvies voor de vereniging voor Gezondheidsrecht*. Den Haag: Sdu Uitgevers, 2014, p. 72.

7 En dat betekent naast de bescherming van het recht op leven juist ook nog de bescherming van het recht op zelfbeschikking. Zie bijv. Den Hartogh, G. “Decriminalising Assisted Suicide Services: Bundesverfassungsgericht 26 February 2020, 2BvR 2347/15”, *European Constitutional Law Review* 16 (2020) 4, pp. 713-632.

De overheid is in dat kader verplicht kwetsbare personen te beschermen tegen handelingen waardoor ze hun eigen leven in gevaar brengen, en de zelfdoding van een individu te voorkomen indien diens beslissing dien-aangaande niet vrij of niet met volledige kennis van omstandigheden is genomen.

- (3) En daarmee is duidelijk dat de (Nederlandse) overheid een ruime ‘margin of appreciation’ toekomt om aan de plicht onder (2) te voldoen. Die beoordelingsvrijheid en -ruimte is groot, gegeven de belangen van “iedereen boven de 18 jaar”.

In eigen voet

Inderdaad: van “iedereen boven de 18 jaar”. Dat de uitspraak in deze zaak zo voor de hand ligt wordt nog eens sterk in de hand gewerkt door het optreden van het CLW-bestuur zelf. De CLW schiet zichzelf namelijk – met een zekere regelmaat – met veel overgave in de eigen voet.

Wanneer de dagvaarding de positie van de CLW weergeeft, wordt over de doelstelling van de CLW bij de oprichting in 2013 gezegd: “De CLW heeft als doel het mogelijk maken van een levenseinde in eigen regie binnen de wettelijke kaders voor al haar leden...” (D.7) Het CLW-bestuur zegt dat zelf toch nog wel iets anders. Toen de CLW in 2013 van start ging, gebeurde dat, aldus het bestuur op 11 april (zie de CLW-website) met als doel “een waardige zelfdoding, zonder tussenkomst van een ander, voor iedereen boven de 18 jaar mogelijk te maken.”

Voor de CLW (zie de statuten) geldt dat “meerderjarige natuurlijke personen” – 18-plussers – desgewenst moeten kunnen beschikken over dodelijke middelen. En daarbij is het nadrukkelijk *niet* de bedoeling dat die 18-plusser over die middelen kan beschikken na eerst eens een gesprek te voeren, bijvoorbeeld over wat hem of haar nu beweegt. Of over de betekenis van zijn of haar zelfdoding voor ouders en broers of zussen. Of over een mogelijk alternatieve oplossing voor het probleem dat aanleiding is tot de stervenswens. Dat praten is allemaal prima, vindt ook de CLW, maar dodelijke middelen *behoren* gewoon los daarvan verkrijgbaar te worden.

Om het streven naar de beschikbaarheid van dodelijke middelen voor 18-plussers brede bekendheid te geven, was de redactie van het actualiteitenprogramma Nieuws-uur bereid er een uitzending aan te wijden op 1 november 2017. Belangrijkste punt daarin was het ‘heugelijke’ nieuws van de ontdekking van het

dodelijke ‘Middel X’ dat nu voor iedereen te krijgen was. Deze presentatie door Nieuws-uur en de CLW kreeg een tragisch staartje in de vorm van de zelfdoding van de 19-jarige Ximena, gebruikmakend van ‘Middel X’.

Natuurlijk ontkende het CLW-bestuur, bij monde van bestuurslid Petra de Jong, iedere verantwoordelijkheid voor wat de kwetsbare 18-plusser Ximena – en haar naasten – was overkomen. Dat ontkennen van verantwoordelijkheid zou vanaf dat moment een stokpaardje van het CLW-bestuur worden.

Ximena was niet het enige slachtoffer van de manier van optreden van de CLW. Er volgden er meer, waarvan het meer recente voorbeeld van de 28-jarige Marjolein uitgebreid werd verteld door haar naasten, nu nabestaanden, in *de Volkskrant* van 3 juli 2021. Opnieuw laat het bestuur van de CLW, nu bij monde van voorzitter Van Wijk, weten dat de CLW zich niet verantwoordelijk voelt.

60

Nu geldt voor iedere wils- en handelingsbekwame Nederlander dat hij/zij (mede) verantwoordelijk is voor de gevolgen van zijn handelen en, wanneer daar aanleiding toe is, daarvoor ook formeel ter verantwoording geroepen kan worden. Voorzitter Van Wijk laat weten dat de CLW zich niet verantwoordelijk *voelt*. Dat zegt iets over het gevoelsleven van de CLW bestuursleden. Maar betekent het ook dat zij niet verantwoordelijk *zijn*? Er zijn als gevolg van het optreden van de CLW inmiddels meerdere doden gevallen. En voor dat gevolg is de CLW (mede) verantwoordelijk.

Wat dat laatste betreft is de volgende passage uit het verslag in *de Volkskrant* (door Maud Effting en Anneke Stoffelen) van belang:

Uit cijfers van het Nationaal Vergiftigingen Informatie Centrum (NVIC), waar hulpverleners zich melden met vragen over vergiftigingen, blijkt dat de inname van ‘zelfdodingspoeder’ ineens opkwam nadat Coöperatie Laatste Wil in 2017 de publiciteit had gezocht met hun ‘ontdekking’. De gemelde casussen betreffen niet alleen bejaarden die aan het eind van het leven zelf de regie in handen nemen, zegt toxicoloog Antoinette van Riel van het NVIC. “Er zitten veel gevallen bij van mensen die het spul in een opwelling lijken te hebben genomen. Zeker niet alleen 60-plussers, maar ook dertigers, twintigers en zelfs enkele tieners.”

Het bestuur van de CLW laat weten hierin geen verantwoordelijkheid te *voelen*. Maar dat zegt verder niet veel. De bestuursleden van de CLW lijken op het standpunt te staan dat zij niet, of in mindere mate, vatbaar zijn voor de toerekening van de gevolgen van hun handelen, een standpunt dat nog merkwaardiger is waar die gevolgen de levens van ‘kwetsbare personen’ (en hun naasten) raken.

Zou dat betekenen dat ontbrekende of verminderde toerekeningsvatbaarheid de verdedigingslijn wordt wanneer het bestuur zich (eindelijk) moet verantwoorden voor de dood van meerdere 18-plussers?⁸

De door de CLW voor de leden gefaciliteerde ‘huiskamerbijeenkomsten’ behoren tot de gelegenheden waarbij of in het verlengde waarvan dodelijke middelen van eigenaar kunnen wisselen. Natuurlijk voelt het CLW-bestuur zich daar weer niet verantwoordelijk voor. Het enige wat zij doen is immers organiseren en faciliteren, en voor de gevolgen van wat zij doen voelt de CLW zich niet verantwoordelijk.

Natuurlijk, het kan wel eens misgaan. Denk aan Ximena, denk aan Marjolein. Maar het gaat toch ook heel vaak goed. En zoals voorzitter Van Wijk in zijn reactie in *de Volkskrant* liet weten: “Dat er dan een paar tussen zitten die uit een impuls handelen, is heel jammer.” Tja. En zelfs dan is het toch mooi dat het geen “gruwelijke zelfdoding” was, aldus de voorzitter – al wordt daar door deskundigen verschillend over gedacht.⁹ (Het is natuurlijk ook mooi dat de overledenen geen verdere bijdrage meer leveren aan de CO² uitstoot.)

Een bijzondere verdere ontwikkeling betreft de arrestatie op 20 juli 2021 van een CLW-lid dat een handeltje was begonnen in het door de CLW gepropageerde ‘Middel X’. Opvallend daarbij is dat de Nieuws-uur uitzending dateert van 1 november 2017 en het OM het CLW-lid verdenkt van handel in het middel sedert 2018. In een ruim aantal gevallen volgde de zelfdoding ook daadwerkelijk en zoals de cijfers van het NVIC (zie hierboven) laten zien betreft dat zeker niet alleen 60-plussers, “maar ook dertigers, twintigers en zelfs enkele tieners”.

In een bericht aan de leden van 24 juli naar aanleiding van deze arrestatie laat de voorzitter van de CLW over het optreden van het bewuste CLW-lid weten: “Dat is hulp bij zelfdoding en dat is precies waar het proces tegen de Staat over gaat. De CLW wil dat het verbod op hulp bij zelfdoding uit het wetboek van strafrecht wordt geschrapt.”¹⁰

8 Het inmiddels bekende, in meerdere talen op papier en digitaal verschijnende, *Peaceful Pill Handbook* (Ph. Nitschke & F. Stewart) laat aan geïnteresseerde kopers/abonnees weten: “Uitsluitend voor wilsbekwame mensen ouder dan 50 jaar. Wij vragen om legitimatie.” Of dit systeem waterdicht is laat ik in het midden, maar er schemert iets van een gevoel van verantwoordelijkheid doorheen.

9 Zie de discussie hierover in de update van augustus 2021 in het *Peaceful Pill Handbook*, Nederlandse digitale editie pp. 222-251, met o.a. een kritische bijdrage van Boudewijn Chabot.

10 Na deze arrestatie liet het CLW-bestuur in een bericht van 19-8-2021 aan de leden ook nog weten dat het gesprekken had gevoerd met de gespreksleiders van de vermelde

Kop op dom

En dus wordt er nu – en gegeven het bovenstaande kun je toch echt niet anders zeggen dan: met de kop op dom – middels een dagvaarding van 85 pagina's (exclusief bijlagen) via de rechter van de Nederlandse staat opheffing geëist van het verbod op hulp bij zelfdoding. Het doel? Dat is duidelijk: opdat door de 18-plussers "het zelfbeschikkingsrecht en persoonlijkheidsrecht ten volle kan worden genoten" (D.65) en de zelfdoding zonder verdere bemoeienis van derden (aldus de CLW-statuten) kan plaatsvinden. En de Nederlandse staat moet niet lastig doen. Voor het CLW-bestuur, en de duizenden CLW-leden waar het bestuur zo trots op is, is het allemaal helder en duidelijk. En voor de rest zijn leden en bestuur het er onderling over eens: "Dat er dan een paar tussen zitten die uit een impuls handelen, is heel jammer."

62

Nu zagen we al dat in de dagvaarding niet alleen sprake is van een hoofdrol voor art. 8 EVRM ('privacy'), maar dat ook art. 2 EVRM ('recht op leven') een rol speelt. Ook in de dagvaarding lezen we daarom (D.61) als uitvloeisel van de rol van art. 2 EVRM dat op gezag van meerdere uitspraken van het Europese Hof¹¹ de overheid als het ware een zorgplicht toekomt ter bescherming van kwetsbare personen en van mensen die niet in staat zijn weloverwogen beslissingen te nemen over het levenseinde. Daarnaast dient de staat zich ook bewust te zijn van de risico's van misbruik, waar weer een verplichting uit voortvloeit om een procedure op te zetten om te waarborgen dat de beslissing om een einde aan het leven te maken, inderdaad uit vrije wil gebeurt en daarbij met volledige kennis van omstandigheden is genomen.

Voor de goede orde: de Europese rechters besluiten dus *niet*: "Dat er dan een paar tussen zitten die uit een impuls handelen, is heel jammer." Integendeel, de Europese rechters wijzen op een *verplichting* die de overheid heeft om kwetsbare personen – zoals bijvoorbeeld Ximena en Marjolein – te beschermen.

Zou het CLW-bestuur in verband met de reikwijdte van art. 294 Sr ooit enige vooruitgang willen boeken (op zich bestaat daar zeker aanleiding toe en ik ga er hierna nader op in), dan is een eerste vereiste dat men laat weten zich niet alleen verantwoordelijk te *voelen* voor de gevolgen van wat men doet, maar dat men

huiskamerbijeenkomsten. Enigszins schijnheilig schrijft het bestuur: "Na deze gesprekken heeft het bestuur moeten vaststellen dat aanwijzingen bestaan dat in het verlengde van deze huiskamerbijeenkomsten activiteiten hebben plaatsgevonden gerelateerd aan verstrekking van middelen." De bijeenkomsten worden nu met het oog op het OM opgeschort.

11 Zie voor een overzicht bijvoorbeeld L. De Vito: "Het recht op een zelfgekozen levenseinde" *Nederlands Juristenblad* 90 (2015) 28, 1927-1928.

zich realiseert hiervoor ook verantwoordelijk te *zijn*. Gewoon, zoals ieder ander mens. En die verantwoordelijkheid moet dan niet alleen met de mond beleden worden, maar ook vertaald worden in het handelen in de praktijk.¹²

Zwitserland

Een land dat er in dit verband met zijn wetgeving uitspringt is Zwitserland. Daar vertel ik niets nieuws mee, en het is dan ook opvallend dat er in de CLW-dagvaarding nergens naar de in Zwitserland gegroeide praktijk van hulp bij zelfdoding verwezen wordt. Dat betekent ook dat uit die praktijk geen lessen getrokken (kunnen) worden.

63

Lange tijd hadden de diverse Zwitserse kantons hun eigen wetgeving, en dat gold ook hun strafrecht. Maar in (en vanaf) 1937 kwam het tot een gezamenlijk Wetboek van Strafrecht. De artikelen die daarin betrekking hebben op doden op verzoek (art. 114) en hulp bij zelfdoding (art. 115) kennen een zacht gezegd merkwaardige formulering.¹³

In Nederland wordt in verband met de ‘euthanasie’-discussie vrijwel uitsluitend verwezen naar art. 293 Sr dat ‘doden op verzoek’ strafbaar stelt, en dat met een redelijke maximumstraf van 12 jaar. De Nederlandse wetgever spreekt heldere en duidelijke taal: “Hij die opzettelijk het leven van een ander op diens uitdrukkelijk en ernstig verlangen beëindigt...”.

De Zwitsers die hier een maximumstraf van ‘slechts’ 3 jaar aan verbinden, komen met een opvallend ‘wollige’ formulering: “Wer aus achtenswerten Beweggründen, namentlich aus Mitleid, einen Menschen auf dessen ernsthaftes und eindringliches Verlangen tötet,...”. Dus wanneer dit doden op verzoek geschiedt ‘op grond van achtenswaardige motieven, meer in het bijzonder uit medelijden’ dan volgt op z’n hoogst een straf van 3 jaar. Met de steun van goede advocaten zou hier wellicht een aardige praktijk op gebaseerd kunnen worden.

12 Hoe die praktijk er daadwerkelijk uit kan zien heb ik o.a. toegelicht in “Suicide: preventie door non-preventie”, *De Psycholoog* 54 (2019) 6, 38-46, daarnaast o.a. in mijn boek (met uitsluitend voorbeelden uit de praktijk): *Onder Eigen Regie. Zelfeuthanasie belicht*. Utrecht: Klement, 2018.

13 Art. 114 luidt volledig: Wer aus achtenswerten Beweggründen, namentlich aus Mitleid, einen Menschen auf dessen ernsthaftes und eindringliches Verlangen tötet, wird mit Freiheitsstrafe bis zu drei Jahren oder Geldstrafe bestraft.. Art. 115: Wer aus selbstsüchtigen Beweggründen jemanden zum Selbstmorde verleitet oder ihm dazu Hilfe leistet, wird, wenn der Selbstmord ausgeführt oder versucht wurde, mit Freiheitsstrafe bis zu fünf Jahren oder Geldstrafe bestraft.

Dat laatste is in elk geval gebeurd waar het ging om hulp bij zelfdoding. Ook hier is de Nederlandse wetgever in lid 2 van art. 294 helder: “Hij die opzettelijk een ander bij zelfdoding behulpzaam is of hem de middelen daartoe verschaft...” loopt het risico op een maximumstraf van 3 jaar, op voorwaarde dat de zelfdoding ook daadwerkelijk plaats heeft gevonden.

De Zwitsers komen hier weliswaar met een hogere maximumstraf van 5 jaar, die ook nog eens geldt wanneer het bij een poging tot zelfdoding blijft, maar zij openen de strafbaarstelling, die tevens geldt voor wie iemand tot zelfdoding verleidt, met de opvallende en ook weer wat wollige mededeling dat van strafbaarheid sprake is wanneer de hulp verleend wordt “aus selbstsüchtigen Beweggründen”. Met de steun van goede advocaten is hier inmiddels een breed bekende praktijk op gebaseerd.

64

Wat zijn ‘zelfzuchtige motieven’? Het op geld beluste neefje? Het nichtje dat in acute financiële problemen zit? De broer die het echt niet mee aan kan zien? De zus die het leven dat oma leidt zo treurig vindt? Wat is hier ‘verleiden tot’? Het neefje dat oma voorhoudt: “Spring maar oma, dan hoeft u al die trappen niet te lopen.”? Of het nichtje dat zegt: “Wat heerlijk toch, dat u dan morgen niet meer wakker wordt en weer zo’n dag moet zien door te komen.”?

Hoe dan ook hebben de diverse Zwitserse organisaties die inmiddels die breed bekende praktijk voor hun rekening nemen, ervoor gezorgd dat er voorwaarden en obstakels – ‘zorgvuldigheidseisen’ – gelden, zodat er niet ‘verleid’ wordt en niet gehandeld wordt ‘uit zelfzuchtige motieven’. Zelfs de nieuwkomer (augustus 2019) onder deze organisaties, Pegasos, die nadrukkelijk de randen van de wet opzoekt¹⁴, laat weten dat ontvangers van de hulp toch op een kostprijs van zo’n €10.000 euro moeten rekenen (misschien geen zorgvuldigheidseis, maar toch best wel een obstakel).

Of aan de diverse zakken waarin die euro’s verdwijnen – het blijft Zwitserland – een ‘zelfzuchtig motief’ toegeschreven kan of moet worden, is een open vraag. Wel laat de gegroeide praktijk zien dat er ook bij een verbiedende wetgeving een praktijk kan groeien waarin meer mogelijk is dan aanvankelijk gedacht. Het is nu de vraag of iets vergelijkbaars ook op zou kunnen gaan in de Nederlandse praktijk.

14 Volgens de Zwitserse Akademie der Medizinischen Wissenschaften houdt Pegasos zich niet aan hun richtlijnen, richtlijnen die overigens geen *wettelijke* richtlijnen zijn. Voer voor (Zwitserse) discussie.

Nederland

Behalve het verlenen van ‘hulp bij’ stellen de Zwitsers ook het ‘verleiden tot zelfdoding strafbaar, wanneer tenminste de motieven daartoe als ‘zelfzuchtig’ beschouwd moeten/kunnen worden. Ook ons eigen art. 294 Sr kent zo’n tweedeling, waarin enerzijds in lid 2 ‘hulp bij’ en anderzijds in lid 1 ‘aanzetten tot strafbaar wordt gesteld.

Op deze strafbaarstelling valt het nodige aan te merken. Wanneer de hoofddaad (zelfdoding) *niet* strafbaar is, blijft het nogal curieus de accessoire daad (hulp bij) *wel* strafbaar te stellen. Daar had men ten tijde van het opnemen van art. 294 in ons Wetboek van Strafrecht (1886) zo z’n redenen voor; of in elk geval dácht men die te hebben.¹⁵

65

Daar is sinds 1886 inmiddels de nodige tijd overheen gegaan en in 1950 vond te Rome de feestelijke ondertekening plaats van het EVRM, voluit: het Europese Verdrag tot bescherming van de Rechten van de Mens en de fundamentele vrijheden. In dat EVRM heeft Artikel 8 betrekking op het *Recht op eerbiediging van privé-, familie- en gezinsleven* en we zagen al dat tot dat recht ook gerekend wordt de zelfbeschikking over het eigen levenseinde, dat wil zeggen het recht van iemand – de fundamentele vrijheid – om zelf te bepalen ‘wanneer en op welke wijze zijn leven moet eindigen’. En om te zorgen dat dit recht geen wassen neus is (niet slechts ‘theoretisch en illusoir’) moet het mogelijk zijn daarbij zo nodig hulp te ontvangen. En dat betekent in beginsel natuurlijk ook weer dat als hulp *ontvangen* mag worden, die hulp ook *gegeven* moet kunnen en dus mogen worden.¹⁶

En daarmee wordt het *bestaansrecht*, of tenminste de wijze van *toepassing*, van art. 294 lid 2 van het Nederlandse Wetboek van Strafrecht op inhoudelijke gronden voorzien van een serieus vraagteken.¹⁷

15 Daar ben ik eerder uitgebreid op ingegaan. Zie Vink, Ton, “Juridisch Moralisme: art 294 Sr of de overheid als zedenmeester”, *Filosofie & Praktijk* 30 (2009) 6, 24-38; ook in: *Zelfeuthanasie. Een zelfbezorgde goede dood onder eigen regie*. Budel: Damon, 2013, hoofdstuk 2.

16 De problemen die intimi in de huidige situatie bij een zelfdoding kunnen ondervinden heb ik uitgebreid en kritisch besproken in Vink, Ton, “Criminalisering van het sterfbed door justitie en politie”, *Nederlands Juristenblad* 87 (2012) 5, 320-324, alsmede in “Sterven als delict. Criminalisering van het sterfbed door politie en justitie (2)”, *Nederlands Juristenblad* 91 (2016) 9, 587-591.

17 Bijkomend probleem dat hier alleen vermeld wordt is de rol die art. 294 Sr ook speelt binnen de alom gerespecteerde Nederlandse ‘euthanasiewet’. Dat bemoeilijkt deze kwestie zeker, al geldt ook dat binnen de kaders van de ‘euthanasiewet’ vrijwel nooit (nog geen 4% van de gevallen) sprake is van door de arts aan de patiënt verleende hulp bij de zelfdoding van de

Nu beschermt het EVRM in art. 2 daarnaast (of misschien eigenlijk daarvoor al) ook het *Recht op leven* door op te nemen dat *Het recht van eenieder op leven wordt beschermd door de wet*. En we zagen al dat die bescherming niet alleen inhoudt dat de staat niet het recht bezit het leven van een van haar burgers te beëindigen (geen doodstraf), maar ook dat de staat verplichtingen heeft, bijvoorbeeld om te voorkomen dat de ene mens zich vergrijpt aan het leven van een ander mens. Daarnaast betekent het ook een plicht voor de staat tot bescherming van ‘kwetsbare personen’, en dat wil onder andere zeggen: voorkomen dat deze personen hun eigen leven in gevaar brengen, bijvoorbeeld door een impulsieve, eigenlijk onvrijwillige en onvoldoende doordachte (poging tot) zelfdoding. De staat heeft de plicht zo mogelijk te zorgen voor waarborgen tegen een dergelijke stap.

Het interessante is nu dat het Nederlandse artikel 294 Sr zich in potentie goed leent voor een discussie waarin beide elementen (zelfbeschikking én bescherming, art 8 EVRM én art. 2 EVRM) afzonderlijk gewogen kunnen worden. En dat zou er zelfs toe kunnen leiden dat in het verlengde van de diverse uitspraken van het Europese Hof inzake de rol van art. 8 EVRM en de bescherming van zelfbeschikking en privacy, het na rijp beraad zou kunnen komen tot verwijdering – een goede dood laten sterven – van lid 2 van art. 294, terwijl dan tegelijkertijd lid 1 nieuw en vooral extra leven wordt ingeblazen.

Wie afschaffing van het verbod op hulp bij zelfdoding niet alleen wil bepleiten, maar ook feitelijk realiseren, zal dus iets heel anders moeten doen dan de CLW bezig is te doen. De CLW zegt: wij bepleiten afschaffen van het verbod op hulp bij zelfdoding zodat iedere 18-plusser over dodelijke middelen kan beschikken (en we beroepen ons daarbij op art. 8 EVRM), waar we nog graag aan toevoegen dat het “heel jammer” is wanneer er in die situatie “een paar tussen zitten die uit een impuls handelen” (maar we zien verder niks in art. 2 EVRM).

Lid 1 van art. 294 stelt ‘aanzetten tot’ zelfdoding strafbaar. Het is echter duidelijk dat deze strafbaarstelling in 1886 in ons Wetboek van Strafrecht werd opgenomen omdat de Minister van Justitie het ‘Amerikaansch duel’ wilde kunnen bestraffen. Dat ‘Amerikaansch duel’ – “deze ergerlijke vorm van tweegevecht”, zoals dat toen heette – kwam in ons land helemaal niet voor en de minister redeneerde: als ik het nu *expressis verbis* strafbaar stel¹⁸, breng ik mensen wellicht

patiënt. Het taboe op zelfdoding is uiterst hardnekkig.

18 Het daarvoor geschikte wetsartikel had, zo luidde het advies van de Staatscommissie, art. 154 Sr moeten zijn. De minister wilde daar niet aan en gaf de voorkeur aan een aparte toevoeging aan art. 294 (de strafbaarheid van het tweegevecht en wat daar zoal bij kwam kijken, werd geregeld in de artikelen 152-156). In 2005 kwam deze hele titel Tweegevecht (art. 152 t/m 156) te vervallen. Uitgezonderd dus dit verborgen residu in art. 294!

maar op ideeën. Tegelijkertijd wilde hij het kunnen bestraffen wanneer het zich alsnog zou voordoen. En om die reden gaf de Minister er de voorkeur aan de strafbaarstelling in art. 294 te ‘verstoppert’, en wel in lid 1 als ‘aanzet tot’ zelfdoding.

Tot vervolging wegens het faciliteren of organiseren of deelnemen aan zo’n ‘Amerikaansch duel’ is het bij mijn weten nooit gekomen. Wel werd art. 294 lid 1 in 2009 in twee (samenhangende) rechtszaken gebruikt, tegen de Stichting Vrijwillig Leven (SVL) en tegen de voorzitter en hulpverlener van de SVL¹⁹. Maar daar werd met zekerheid geen deelname aan het ‘Amerikaans duel’ – een duel, waarin de betrokkenen door het lot laten beslissen wie zijn/haar leven beëindigt – ten laste gelegd, maar inderdaad wel ‘aanzetten tot’ zelfdoding.

67

Daarmee is duidelijk dat dit ‘aanzetten tot’ niet meer gelezen wordt zoals het ooit bij de introductie van de strafbaarheid bedoeld was. Het wordt nu veeleer gelezen zoals bijvoorbeeld het Zwitserse ‘verleiden tot’, dus eerder in de betekenis van ‘ertoe brengen’ of ‘(mede)verantwoordelijk zijn voor het plaatsvinden van’. In die lezing – nog nader in te vullen en door de rechter in eventuele vonnissen nog nader te preciseren – doet deze strafbaarstelling precies wat er verwacht mag worden op grond van art. 2 EVRM door zich te richten op de bescherming van ‘kwetsbare personen’ en te voorkomen dat deze personen hun eigen leven in gevaar brengen, verleid tot, of aangezet tot, of anderszins ‘opzettelijk gebracht tot’ een impulsieve, eigenlijk onvrijwillige en onvoldoende doordachte (poging tot) zelfdoding.

En voor de goede orde: er zou dan ook van strafbaar ‘aanzetten tot’ sprake kunnen zijn wanneer een stichting of coöperatie er in de media toe overgaat een dodelijk middel te propageren dat 18-plussers eenvoudig zouden kunnen verwerven, zonder dat die stichting of coöperatie enige aandacht toont voor, of blijkt geeft van gevoel van verantwoordelijk voor, wat dergelijke propaganda teweeg zou kunnen brengen – en ook feitelijk teweeg brengt, zoals geïllustreerd door de zelfdodingen van onder meer Ximena en Marjolein – bij ‘kwetsbare personen’.

19 ECLI:NL:RBALM:2009:BI5891; ECLI:NL:RBALM:2009:BI5890, hoger beroep: ECLI:NL:GHARN: 2012:BV6139. In beide zaken verwijst de tenlastelegging (p. 2 resp. p. 6 van het strafvonnis) naar “art. 294 lid 1 Wetboek van Strafrecht” (naast andere relevante wetsartikelen).

Afscheid van art. 294 Sr lid 2

En dergelijke invulling van lid 1 van art. 294 maakt het vervolgens mogelijk dat dit voor de toekomst het enige lid van art. 294 wordt, omdat lid 2 dat hulp bij zelfdoding strafbaar stelde nu geschrapt kan worden. Het immers niet slechts theoretische of illusoire recht op privacy (art. 8 EVRM) eist zijn gerechtvaardigde plaats op en wordt door het schrappen van art. 294 lid 2 volledig gehonoreerd. En dat is in deze opzet mogelijk omdat tegelijkertijd het recht op (de bescherming van) leven (art. 2 EVRM) in het kader van het zelfdodingsvraagstuk eveneens expliciet gehonoreerd wordt.

68

De stap naar de rechter door de CLW is, dat mag inmiddels duidelijk zijn, volmaakt zinloos – niet in de laatste plaats door het optreden van de CLW zelf – al zorgt het natuurlijk wel voor de nodige publiciteit. Maar er is ondertussen een andere zaak al veel langer onderweg en nu beland op de burelen van het Europese Hof: de zaak-Heringa. En die zaak illustreert treffend de situatie die zou kunnen ontstaan na opheffing van de strafbaarheid van hulp bij zelfdoding (294 lid 2), onder gelijktijdige toespitsing van de strafbaarheid van ‘aanzetten tot’ zelfdoding (294 lid 1).

Moek Heringa beëindigde haar leven in 2008 op 99-jarige leeftijd. Zoon Albert Heringa heeft Moek bij haar zelfgekozen dood geholpen, door een deel van de medicijnen te leveren, door ‘instructies’ te geven, en door bij te dragen aan de uitvoering. In de huidige juridische situatie van art. 294 lid 2 was Albert Heringa daarmee strafbaar vanwege het verlenen van hulp bij zelfdoding. Albert Heringa werd daarom ook daadwerkelijk vervolgd, uiteindelijk ook door de Hoge Raad definitief strafbaar bevonden en veroordeeld wegens overtreding van art. 294 lid 2.

De omstandigheden zoals die tijdens de rechtsgang naar voren kwamen maakten duidelijk dat Moek Heringa zeer weloverwogen en absoluut *compos mentis* het besluit haar leven te beëindigen nam én ten uitvoer legde. Dat zij daarbij op haar 99e een zekere mate van hulp nodig had, mag niemand verbazen – die hulp zal zij bij tal van andere, meer en minder belangrijke, handelingen eveneens nodig gehad hebben en ook ontvangen hebben. Moek Heringa had lang en goed had nagedacht over haar besluit tot levensbeëindiging en er was geen sprake van enige vorm van ‘verleiden tot’ of ‘aanzetten tot’ een ondoordachte en impulsieve stap. Integendeel. En dat maakt dat er tegen de Europese achtergrond van zowel art. 8 EVRM als art. 2 EVRM wel degelijk een vraagteken geplaatst kan worden achter de rechtmatigheid van de Nederlandse vervolging en veroordeling van Albert Heringa.

Of dat vraagteken beperkt blijft tot het ter discussie stellen van deze – de zaak-Heringa – bewuste *toepassing* van art. 294 lid 2, of dat ook het feitelijk *bestaan* van art. 294 lid 2 erdoor ter discussie wordt gesteld, blijft eveneens nog voorzien van een vraagteken.²⁰

In 1886 werd het niet meer zinvol en nuttig geoordeeld zelfdoding als strafbaar feit op te nemen in het Wetboek van Strafrecht. Maar al vond men de zelfdoding niet strafbaar, over de strafwaardigheid van de zelfdoding was men het wel eens. En dat resulteerde in de strafbaarstelling van de *hulp* erbij. De zaak Heringa stelt dit resultaat opnieuw en principiële ter discussie. Gegeven art. 294 lid 2 is Albert Heringa strafbaar. Correct. Maar is hij ook strafwaardig?

En als het antwoord op die laatste vraag op het hoogste – Europese – juridische niveau ontkennend luidt – moet luiden? – dan zou dat kunnen betekenen dat de verwijdering van art. 294 lid 2 een forse stap dichterbij is gekomen, helemaal gegeven de bijdrage die art. 8 EVRM hieraan geeft, gecombineerd met de vereiste zorgvuldigheid waar art. 2 EVRM om vraagt en waarin voorzien kan worden door art. 294 lid 1 in een hernieuwde interpretatie.

Een zelfbezorgde goede dood

De zelfgekozen dood van Moek Heringa is een klassiek voorbeeld van zelfeuthanasie of een zelfbezorgde *goede* dood. De eigenschappen die zo'n dood tot een *goede* dood maken zijn:

- dat er een heldere en bewuste afweging voorafgaat;
- dat de rol van de betrokkene zelf zo groot mogelijk is;
- dat de dood op een zorgvuldige wijze wordt bewerkt;
- en daarbij niet in gedwongen eenzaamheid plaatsvindt;
- maar na en in gesprek met naasten;
- uiteraard zonder toevoeging van pijn en lijden;
- en binnen de mogelijkheden door betrokkenen als waardig wordt gezien;
- daarbij in rust, overgave en vrede wordt aanvaard;
- en tenslotte, als zelfeuthanasie, ook zelfbezorgd en zelfbeschikt is.

De door art. 8 EVRM beschermde privacy van Moek Heringa betekent ook dat zij eventueel noodzakelijke hulp (bijvoorbeeld vanwege haar hoge leeftijd) bij

20 Zie hiervoor tevens: Den Hartogh, G. "Toegang tot dodelijke middelen. Is aanvullende wetgeving nodig om de zelfgekozen dood mogelijk te maken?", *Nederlands Juristenblad* 95 (2020) 29.

het realiseren van de haar rechtens toekomstige keuze voor zelfeuthanasie zou mogen ontvangen van de kant van haar intimi, zonder dat deze zich daarmee aan vervolging op grond van (het nu achterhaalde) art. 294 Sr lid 2 blootstellen.

Het is nu verder afwachten wat de Europese rechters in deze zaak zullen beslissen over de legitimiteit (en dat is dan zowel juridisch als moreel) van de door Albert Heringa verleende hulp bij de zelfdoding van Moek, en of in het verlengde daarvan ook de legitimiteit van zijn vervolging ter discussie wordt gesteld; óf dat de ‘margin of appreciation’ opnieuw voor een uitweg moet zorgen.

Daarbij is het te hopen dat de Nederlandse rechtsgang door de CLW en het onbesuisde optreden van diezelfde CLW geen roet in dit juridische (Europese) eten gaat gooien. Dat zou namelijk zo maar kunnen. In de dagvaarding (D.6) verzoekt de CLW de rechter “aan deze misstand een einde te maken”. Maar wat als de CLW zelf die “misstand” is, die de rechter (Nederlands en Europees) ertoe dwingt het verbod op hulp bij zelfdoding juist in stand te houden?

Ton Vink (ninelwells.nl) werkte ruim twintig jaar als consulent voor vragen rond het levenseinde. In 2007 werd hij voor de Rechtbank Amsterdam vrijgesproken van overtreding van art. 294 Sr (hulp bij zelfdoding)